

**AYNI A IZ SAHASINDA B R SES DE M N N A AMALI DA ILIMI:
KOSOVA ÖRNE**

Alpay GC *

ÖZET

Aynı a ız sahası içinde görülen bir ses özelli i, ilgili sahadaki örneklerde da ılım bakımından de i ik bir düzey, a amalı bir seyir izleyebilir. Bu gibi ses de i melerinde da ılım farkları, bir alt grubu veya alt grubun etki alanını gösterebilir. Kosova a ızlarındaki k > ç ve g > c ses de i melerinin örnekler üzerindeki da ılımı Batı Rumeli a ızları içindeki alt bölgeleri yansıtır niteliktedir. Bu çalı mada durumun genel konu ur kitlesindeki da ılımından söz edilmi tir. Örneklerin genel da ılımı da, belirtilenleri desteklemi tir.

Anahtar Kelimeler: A ız Sahası, Alt A ız Bölgeleri, Ses De i melerinde Etkile im.

**SOUND CHANGE'S GRADUAL DISTRIBUTION IN SAME DIALECTAL AREA:
KOSOVO EXAMPLE**

ABSTRACT

A sound change which seen in same dialectal area can give gradual course, different level for distribution in an examples of related area. Distribution differencies on that type sound changes can show a subgroup or subgroups influence area. k > ç and g > c sound changes' examples of distribution in Kosovo dialects reflect subregions in Western Rumelia. On this article is shown situation of general speakers distribution. General distribution of examples also supported mentions.

Keywords: Dialectal Area, Subdialectal Areas, Interaction In Sound Changes.

G R

Türk dili ara tırmalarında tarihî süreçte çe itli sahalarda ortaya çıkan ses de i imleri, bazı bölge veya lehçe sahaları için karakteristik özellikte olmu tur. O uz sahası için kelime ba ı t > d ünsüz de i imi de bu tip karakteristik de i imlerden birisidir. Ancak, bu de i ime dair incelemelerde de görüldü ü gibi, söz konusu olaya karakteristik gözüyle bakılsa da, O uz diyalektlerindeki bu de i imin saha içindeki da ılımı çe itli olabilmis tir. Sahanın bazı kesimlerinde daha yo un, daha kapsamlı ekilde görülen özellik (da , duz, di , del-, dur- gibi), aynı sahanın ba ka taraflarında istisnaları artan bir tarz (ta , tuz, di , del-, dur- gibi) gösterebilmi tir. Bunu hem yazı dilleri düzleminde hem a ızlar düzleminde görmek mümkündür. Tabii, sözü edilen de i iklik karakteristik olmasının sonucu etkilemedi ini de eklemek gerek.

* Ar . Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Afyon - TÜRK YE, E-posta: alpayigci@hotmail.com.

Yukarıda bir örnek ses de i imi özelinde anlatılan tarzda bir durumun sebebi nedir? Ses de i iminin sahanın her yerinde tam olmamasının ara tırılmasında dilticiliğin baktığı bazı noktalar vardır. Co rafi da ılım, saha içi ve saha dışı etkileşim, komuluk gibi durumlardan söz edilir. Bazı durumlarda da çevre artı etkilidir. Bazı sesler her zaman de il, sadece bazı seslerle denk düşükleri zaman de i im ya arlar (Gülsevin 2013). Ancak, bu çalımanın konusundaki gibi, bazı ses de i imlerinde çevre artı da etkili olsa, bu de i im ilgili a ız sahasının her yerinde ya anmayabilmektedir. te, böyle durumlarda da ba ka bazı etkenler dü ünülebilir.

Bu çalı mada, aynı a ız sahasında bir ses de i iminin da ılımını i lemek üzere Kosova a ız sahası için karakteristik sayılan k > ç ve g > c ünsüz de i imleri örnek gösterilecektir. Söz konusu k > ç ve g > c ünsüz de i imlerinin Anadolu ve Irak sahasındaki durumları hakkında çalı malar da vardır (Ba da 1999, Hazar 2012). Bu da ılımla beraber söz konusu de i imlerin özellikleri de ortaya çıkacaktır.

Ses De i iminin Aynı Sahadaki Da ılımı

Türkiye Türkçesinin Rumeli a ız sahasının Batı Rumeli kesiminde k > ç ve g > c ünsüz de i imine rastlanır. 2013 yılı ba larında TÜB TAK kapsamında ba ladı ımız 112K404 numaralı projede yapılan tarihî metin ara tırmalarında da görüldü ü gibi, bu özelli e Batı Rumeli Türkçesine dair tarihî metinlerde de rastlanmı tır. Bir Batı Rumeli a ız sahası olarak Kosova, k > ç ve g > c ünsüz de i iminin karakteristik özellik oldu u bir alt bölgedir. Dolayısıyla bu ses de i imi, kelime ba ında, hece ba ında, hece sonunda birçok kelimedede bugün de görülür. Ancak, bu çok bilinen özelliklere dair saha çalı ması sırasında, karakteristik bu hususun Kosova'nın bütün Türk a ızlarında e it düzeyde olmadı ını fark ettik. Kosova a ızlarına dair genel bakı ta, sadece bu özellikleri de il, birkaç ba ka bazı özellikleri de inceleyerek Kosova sahası için a ız tabakalarından söz edilebilece ini belirtmi tik (gci 2010a). O çalı mada u anki konuya da ana hatlarıyla de inmi tik. Burada ise aynı a ız bölgesinde ilgili ses de i imlerinin a amalı da ılımını incelemi olduk.

Kosova a ızlarında k > ç ünsüz de i mesi, söz ba ında (*çendi, çimse, çül* vb.), hece ba ında (*erçek, içi, tüçet-* vb.) görülür (Hafız 1985, gci 2010b). Yine aynı mantıkla g > c ünsüz de i mesi de, söz ba ında (*cece, celin, cün* vb.), hece ba ında (*bercüzar, beycir, ecer* vb.) gibi birçok örnek sözde görülebilir (Hafız 1985, gci 2010b). Ancak, bölge için karakteristik olsa da, de i imi ya ayıp /ç/ ve /c/ seslerini kazanmı sözlerin yanında, yapısı gere i bu de i imi ya amı olması gereken bazı sözlerde bu de i im olmamı tır. Kosova a ızları içinde yapılan kar ıla tırmada bazı /ç/'li ve /c/'li sözlerin, de i imi ya amamı /k/'li ve /g/'li varyantları tespit edilmi tir: *ecer / eger, lecen / legen, hanci / hangi, feslicen / fesligen, çeçi / keçi, tüçür- / tükür-, diç- / dik-, eç- / ek-, ilç / ilk, düç- / dük-*. Bu a ız sahası için beklenen ekiller *ecer, lecen, hanci, feslicen, çeçi, tüçür-, diç-, eç-, ilç, düç-* ekilleridir. Çünkü bölgede bu sonuçları do uracak bir ses de i imi vardır ve yukarıdaki ç'li, c'li örnekler de, sonucu gösterir niteliktedirler. Ayrıca, bölgeye dair saha çalı malarında da bu örneklerin varlı ı çe itli çalı malarla ortaya konmu tur. Ancak, normal kabul edilen bu örnekler yanında bunların k'li ve g'li varyantları da, görüldü ü üzere vardır.

Bu kelime varyantlarının Kosova co rafyası üzerindeki dağılımı bize fikirler verebilir. Her şeyden önce, bir kelimenin her iki tipteki varyantının bazen aynı yerle im yerinde tespit edilebileceğini söylemek gerek. Ancak durum bütün kelimeler için böyle değildir. Aynı ağız sahası içinde görülen bu varyantlar, mevcut ağız sahası içinde belli kesimleri birbirinden ayıracak özellik yaratmaktadır. İlgili ses değişimleri daha geniş bir biçimde yazıya geçirilince ve c'li ekiller çoklukla Kosova'nın kuzeyinde tespit edilmiştir. Buna Priştine ve Vıçitrin'i örnek vermek mümkündür. Yani Kosova'nın kuzey kesimlerinde k > ç ve g > c ses değişimleri daha yaygın gerçekleşmiştir. Bunun yanında, ilgili ses değişimlerinde k'li, g'li örnekleri de güneyde bulunan yerler (meselâ Prizren, Mamur) barındırır.

SONUÇ

İlk bakımda söz konusu benzer ses değişimleri için görülen ikiliklerin sebebi için iki ihtimal görünmektedir. Burada yazı tarihten bugüne Kosova sahasında var olan alt ağız sahasları söz konusudur ya da yazı dilinin etkisi yine tarihten bugüne dek bazı Kosova ağızlarında değişimci sonuçlar yaratmıştır.

İhtimale bakılırsa bunlar söylenebilir. Mevcut k > ç ve g > c ses değişimleri açısından Kosova sahası, sınır durumundadır. Bu sahanın kuzey ve batı kesimleri (bugünkü Kosova, Sırbistan, Bosna Hersek sahasları gibi) tarihten günümüze bu değişimin yazıya geçirilmesi için bünyesinde toplarken, hemen güneyi yani Makedonya sahası (ve daha ilerileri olan Bulgaristan, Yunanistan) bu değişimci yerlerdir.

İkinci muhtemel sebep ise yazı dili ve ağız etkileşimiyle ilgilidir. Bilindiği üzere, Rumeli sahasında tarihî dönemde Osmanlı Türkçesi, bugünde de onun devamı olan Türkiye Türkçesi yazı dili olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada bahsedilen ses değişimlerini taşımayan bir yazı dili olarak Türkiye Türkçesi (veya tarih için Osmanlı Türkçesi), bu özellik bakımından bölge karakteristiğindedir. Rumeli'deki bütün yazı faaliyetlerinin bu yazı diliyle yapılagelmesi ise, bu özellikler bakımından Kosova ağızları için yazı dilinin etkisini akla getirir.

Biz burada, Kosova ağız sahasında görülen k > ç ve g > c ses değişimlerinin seyri açısından co rafi yayılım ve etkileşimi öncelikle düşünmekteyiz. Kosova'nın dışında, bu sahanın güney ve batı çevresinde bu ünsüz değişimleri yoktur. Bugünkü Makedonya devletinin kuzeybatı sınırlarında (Kalkandelen çevresi) bu ünsüz değişimleri sınır olu turacak şekilde görülür. Dolayısıyla bugünkü Makedonya'nın çok küçük bir kesimi olan Kalkandelen çevresini kuzey alt bölgesinde bırakacak şekilde dağılan bu sınır, Batı Rumeli'nin alt ağız bölgelerinden bazılarını olu turur nitelikte görülmektedir. Genel alt ağız sınırlarını bir yana bırakırsak, burada bizi ilgilendiren boyutuyla bu geçiş sahasının hemen kuzeyinde yer alan kesimlerde (Kosova'nın güneyi) k > ç ve g > c ses değişimleri açısından bazı istisnalar vardır (*eger, legen, hangi, fesligen, keçi, tüükür-, dik-, ek-, ilk, düik*). Bu kesimin daha kuzeyinde ve uza rında kalan yerlerde ise (Kosova'nın kuzeyi) k > ç ve g > c ses değişimleri daha yaygın olarak görülmektedir (*ecer, lecen, hanci, feslicen, çeçi, tüükür-, diç-, eç-, ilç, düüç-* gibi örnekler).

Son olarak, ilgili ünsüz değişimleri alt ağız bölgeleriyle açıklamak için, Kosova sahası içinde belirtilenin yanında, ç'li ve c'li ekilleri (*ecer, tüükür-* gibi) güneyde kullanan

bir konu urda görebilmek mümkündür. Bu sahadaki konu urların, saha içinde tarihten beri yer de i tirdiklerini unutmamak lazım. Çalı mada anlatılmak istenen, bütün bu ihtimallerin de üzerinde, Kosova a ız sahası içinde zamanla alt a ız bölgelerinin olu tu u ve bu gibi da ılımlarla göz önüne yansıdı ıdır. Yani burada durumun genel konu ur kitlesindeki da ılımından söz edilmir. Örneklerin genel da ılımı da, belirtilenleri desteklemi tir.

Aynı a ız sahasında rastlanan bir ses özelli inin, saha içinde a amalı bir seyir izlemesi durumuna ilgili ünsüz de i meleri canlı örnek olmu lardır. Somut örnekler teorik olarak bu gibi ses de i melerinde da ılım farklarının bir alt grubu veya alt grubun etki alanını gösterebilece ini ortaya koyar.

KAYNAKLAR

- ABDURRAHMAN, Kemal, “Vıçitırın Folkloru”, **Çevren**, Sayı, 43, Eylül 1984, Pri tine, 1984, s. 112-122.
- BA DA , Cahit, Anadolu ve Kosova Türk A ızlarında g>c, k>ç De i meleri, **Türk Dili Ara tırmaları Yıllı ı Belleten I-II**, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 1-7.
- BEKSAÇ, Zeynel, “Prizren’de Söylenen Türküler”, **Çevren**, S. 29 (Mart 1981), Pri tine 1981, s. 153-158.
- GÜLSEV N, Gürer, “Ses Bilgisinde ‘Çevre artı’ Kavramı ve A ız ncelemelerindeki Önemi”, **Turkish Studies**, Volume8/9, Summer 2013, s. 49-62.
- HAFIZ, Nimetullah, “Kosova Türk A ızlarında Yapım ve Çekim Ekleri”, **Çevren**, Özel Sayı, 2001, Pri tine, 2001, s. 23-38.
- _____, “Kosova Mitroviçası, Vuçitırın ve Pri tine Türk A ızlarının Ba lıca Özellikleri”, **Çevren**, Mart-Haziran 1979, Pri tine, 1979, s. 75-91.
- _____, “Prizren Folkloru Üstüne”, **Sesler**, II, 6 (Mayıs 1966), Üsküp, 1966, s. 92-96.
- _____, “Prizren Ninnileri”, **Çevren**, S: 7, Ekim 1975, Pri tine, 1975, s. 102-108
- _____, “Prizren (Kosova) Türk A zının Ba lıca Özellikleri”, **Çevren** IV/12 (1976), Pri tine, 1976, s. 29-35
- _____, “Kosova Türk A ızlarında k>ç ve g>c Ünsüz De i meleri”, **V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (stanbul 23-28 Eylül 1985)**, Tebli ler, 1 Türk Dili, C. 1, 1985, s. 127-129
- _____, **Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri**, Kosova Üniversitesi Pri tine Felsefe Fakültesi, Pri tine 1985, 263 s.
- HASAN Hamdi, **Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler**, TDK Yayınları, Ankara 1997, 234 s.

- 📖 HAYDAR, Cevahir, “ pek Folklorundan Kimi Örnekler”, **Çevren XI**, 42 (Haziran 1984), Pri tine, 1984, s. 109-114.
- 📖 HAZAR, Mehmet, “Irak Erbil Türkmen A zında G > C Ünsüz De i mesi”, **Diyalektolog**, S: 4, 2012, s. 47-51.
- 📖 GC , Alpay, “Kosova Türkçesinde Bazı Yeni E ilimler”, **Turkish Studies**, Volume 3/4, Spring 2009, s. 1174-1182.
- 📖 _____, “Kosova A ızlarındaki Birkaç Türkçe Tabakası”, **BAL-TAM Türklük Bilgisi**, S: 13, Prizren 2010a, s. 73-77.
- 📖 _____, **Vıçıtırın-Kosova Türk A zı**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Ara tırmaları Anabilim Dalı Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, zmir 2010b, XI+284 s.
- 📖 MOR NA, rfan, “Mamu a A zının Fonetik Özellikleri”, **Çevren**, S: 49, Eylül-Ekim 1985, Pri tine, 1985, s. 23-32
- 📖 _____, “Mamu a A zının Morfolojik Özellikleri”, **Çevren**, S: 50, Kasım-Aralık 1985, Pri tine, 1985, s. 21-34
- 📖 NÉMETH, Gyula, “Bulgaristan Türk A ızlarının Sınıflandırılması Üzerine”, **Türk Dili Ara tırmaları Yıllı ı Belleten 1981-1982**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 113-167.
- 📖 TUNUSLU, Erdinç, **Kosova-Pri tine Türk A zı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, XXIII+503 s.
- 📖 TUNUZLU, kbal, “Vıçıtırın A zında Masallar ve Türküler”, **Çevren**, S: 1, Pri tine, 1973, s. 114-124
- 📖 _____, “Pri tine’de Söylenen Manilerin Bazıları”, **Çevren XI**, Özel Sayı, Mayıs 1984, Pri tine, 1984, s. 103-106
- 📖 YUSUF, Süreyya, “Prizren Türkçesinin Tümce Yapısı”, **Çevren**, S: 13, Mart 1977, Pri tine, 1977, s. 61-68